

A MAGYAR JAKOBINUSOK KÁTÉJA

A magyar jakobinusok kátéját Martinovics Ignác írta. A Szabadság és Egyenlőség Társaság elveit rögzítette le, s címe *Az Ember és a Polgár Káté*-ja volt. Ahogy Martinovics a bécsi vizsgálóbizottság előtt mondotta 1794. szeptember 1-i vallomásában: 1794 májusában, pesti tartózkodásakor készítette, francia nyelven. A kátének ez az eredeti szövege nem maradt ránk. — Franciából a kátét magyarra fordította Laczkovics János, a Graevenhuszárezredből felségsértő magatartása miatt kizárt kapitány (címe: Az Embernek és Polgárnak Katekizmusa, melyet irtt Demokrite La Montagne Francia Polgár, most pedig Magyarra fordított), majd tőle függetlenül magyarra (címe: Az Embernek és a Polgárnak oktató könyvetskéje.) és németre Szentmarjay Ferenc, a magyar Kamara alelnökének fiatal titkára, mindketten a Martinovicstól alapított Szabadság és Egyenlőség Társasága igazgatói.¹ Szentmarjay német fordítása sem maradt ránk. — Később, már bécsi vizsgálati fogságában azután Martinovics még egyszer leírta franciául a kátét, emlékezetből, (címe: Catechisme de l'Homme et du Citoyen, par Democrite la Montagne, citoyen français.)

A fordítások közül az elveszett eredeti francia szöveghez legközelebb állónak az alábbiakban közölt magyar változatot tartjuk, amelyet meggyőződésünk szerint Szentmarjay készített. A szöveg másolóját nem ismerjük. Az irat egyetlen példánya a kir. Tábla ügyésze, Nyéki Németh János jogügyi igazgató iratai közt maradt ránk, több más. a magyar jakobinusok elleni perhez tartozó irattal együtt, amelyekről tudjuk, hogy Sándor Lipót nádor irodája juttatta el őket Némethhez. Sehy Ferenc színész, aki a nádornak a szervezkedést elárulta, és az Ember és Polgár Kátéjának egy példányát is eljuttatta hozzá,² Szentmarjay szervezési vonalán került a társaságba. Így nyilvánvalóan a Szentmarjay által fordított káté-szöveg volt a kezében, s annak másolatát adta be a nádornak. A nádor azután a perhez tartozó más iratokkal együtt ezt is átküldte a jogügyi igazgatónak. Németh pedig, mivel a perhez már mellékelve volt a Laczkovics-féle fordítás, ezt elrakta iratai közé. De Szentmarjay szerzőségét bizonyítják belső, a szövegből vett érvék is. Egybevetve más, Szentmarjaytól származó frásokkal, stílusbeli megegyezéseket találunk. Sőt Martinovics röpiratának: „Nyílt levél Ferenc császárnak és királyhoz“ Szentmarjay által készített magyar fordításában (ld. *Századok*, 1949) vagy az ugyancsak általa készített kéziratos Rousseau-fordításban (Orsz. Levéltár, Vertrauliche Akten 51. fasc. 11 ad A csomag) a Káté néhány szokatlanabb szavát is megtaláljuk, így az „ürügy“ értelemben használt „színes ok“ kifejezést, vagy a „rabszolga“ elnevezést (Laczkovics például következetesen „martalék“-ot mond helyetté).

A másik magyarnyelvű változat Laczkovics fordítása. A végig saját kezével írt példányt lefoglalt iratai közt találta. Laczkovics, Szentmarjayval ellentétben, nem volt szabatos fordító, más munkáiban sem ragaszkodott szöszerint az eredeti szöveghez.³ Kátéjában a tömör meghatározásokat felbontotta, körülírta, szinonimákat halmozott ott, ahol az eredetiben egy jelző állott, a leírásokat megtűzdelte vaskos kiszólásokkal, sőt arra is van példa, hogy egész mondatokat beiktatott. Az eredetinek — már csak franciasága miatt is — simább, irodalmibb stílusát, (amelyik Szentmarjaynál is elismerésre méltó irodalmi magasságban maradt) nála a tömörség és finomság nélküli közbeszéd nyelve váltja fel. Szembállítva a két fordítást, Laczkovicsé terjedelemben mintegy a kétszerese Szentmarjayénak.

Martinovics bécsi kihallgatásakor a káté fordításai közül még egyik sem került elő. Ezért vállalkozott rá, hogy emlékezetből leírja a kátét.⁴ Ez a francianyelvű példány jóval rövidebb, összevontabb a magyar fordításoknál, s különösen a királyról, a nemességről és a papságról szóló részében írójuk észrevehetően igyekszik enyhíteni

¹ Ld. Martinovics vallomását a bécsi udvari vizsgálóbizottság előtt: Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc. Verhör des Martinovics.

² Ld. Sándor Lipót nádor ügyviteli jegyzőkönyvét No 11., 16., 18., 21., 26. és 282.: Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 34. és 35. fasc.

³ Ld. különösen Martinovics *Oratio ad Proceres* című munkájának Laczkovics által készített „fordítását“. (A magyar országgyűlésiben egyben gyűlt méltóságos és tekintetes rendekhez... tartott beszéd, 1791.) V. ö. Fraknoi V., *Martinovics és társainak összekülvése*, Bp., 1884. 91. s. köv. l., ahol részletesen egybeveti az eredetit és a fordítást.

⁴ Martinovics augusztus 22-i kihallgatása: i. h.

mondanivalóját és kifejezéseit. Lényegében azonban megegyezik a magyar fordítások gondolatmenetével.⁵ Egyes fordulatai és kifejezései — a fordításokból ellenőrizhetjük — szóról-szóra megegyezhettek az eredeti szöveggel, s így segítségünkre lehetnek a káté forrásainak megállapításában.⁶

Ami mármost magát a kátét illeti: általában a korabeli materialista filozófia s a francia felvilágosodás eszméit, a francia forradalom törekvéseit tükrözi vissza. Ezt már az egykorúak is észrevették. A per folyamán a védőügyvédek többször hivatkoztak rá, hogy egész sor, a kátéhoz hasonló francia- vagy németnyelvű munka forog közkézben az országban, így a vádlottak nem vehették észre, hogy a káté egy forradalmi szervezkedés programját tartalmazza.⁷ De a káté rendszere, stílusa, — az Martinovics sajátja. A káté megírásánál felhasznált forrásokat keresve megállapíthatjuk, hogy Martinovics munkájának alap gondolata Rousseau társadalmi szerződése. Rousseau hatását Martinovics korábbi munkáin is megfigyelhetjük,⁸ de ezekben még igyekezett az uralkodót is belevonni a társadalmi szerződésbe, holott tudjuk, Rousseau a királyt csak végrehajtó szervként ismerte el a monarchiában. Az Ember és a Polgár Kátéjában Martinovics elvetette korábbi, a király számára tett engedményeit, s a maguk eredetiségében érvényesítette Rousseau tételeit. Munkájának általános részei szinte a Contrat Social kérdés és feleletben való feldolgozásaként hatnak.

Rousseau mellett erősen érződik a kátén a XVIII. századi, főleg francia materialista filozófia hatása, különösen a D'Holbaché.⁹ Számottevő — főként a gyakorlati teendőket tárgyaló részekben — a francia forradalom eseményeinek, intézményeinek és törvényeinek a hatása, ami részben a Moniteur-ből közvetlenül, részben azonban közvetve egyes népszerűsítő munkák révén érvényesülhetett. Több olyan kisebb, irodalmi vagy tudományos szempontból jelentéktelenebb munkát ismerünk, mely a francia forradalom eseményeit és vívmányait ismertette, s amely Magyarországon is közkézen forgott. Így Volney, „A romok” szerzőjének *La loi naturelle ou Cathéchisme du citoyen français* (Paris, 1793)¹⁰ c. kis munkája, amely címében és formájában is példaképpül szolgált Martinovicsnak. A káté első fejezetében a filozófiai bevezetés lényegesebb kérdéseiben, ahol az emberről és a természeti törvényről értekeznek, szinte szó szerinti átvételeket találunk Volney materialista erkölcstanából. — A másik munka, amelynek

⁵ A kihallgatások során a Martinovicsotól írt kátét megmutatták a három igazgatónak. A káté végére sok írt megjegyzéseik a következők: „Endes Gefertigter bezeuge, dass dieser mir vorgezeigter Catechismus den Grundsätzen [nach] zwar der nemliche, den Ausdrücken nach aber nicht der nemliche seye, und gleich lautend seye, welchen ich vom Martinovits erhalten habe. Joannes Laczkovics m. p. — Gegenwärtiger Catechismus ist dem Grundsätzen nach dem mir von Martinovics mitgetheilten zwar gleichlautend, in der Beantwortung der Fragen aber und der Ausdrücken nicht, Franz Szentmarjay m. p. — Bezeuge das Nämliche was SzentMarjay. Haynoczy m. p.“ (Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc. Prozess des Martinovics 4. sz. mellék.)

⁶ Csak jegyzetben emlékezünk meg a Fraknói által közölt (*Martinovics és társainak összeesküvése*, 427—441. l.) töredékes „Franczia Cathéchésis“-ről, Fraknói mindössze annyit mond róla: „a jelen [XIX.] század elején írt különféle politikai és vallási munkákból készített kivonatokat tartalmazó kézirat 18—37. lapjain foglaltatik“. (I. m. 217. l., 1. jegyz.) Tekintve, hogy Fraknói a szöveget mai helyesírással közli, még az sem állapítható meg, nem ő maga fordította-e a kátét talán latinból. Az mindenesetre bizonyos, hogy stílusa, kifejezési készsége a XVIII. század végénél későbbi időre mutat, tehát nem egykorú fordítás. Mivel az eredeti példánynak nyomára jutnunk nem sikerült, s ez a káté különben is töredékes, vizsgálódásaink körébe nem vontuk be.

⁷ Ld. pl. Abaffy Ferenc (Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 46. fasc.) és Baranyai Mihály (u. o., 43. fasc.) periratait.

⁸ V. ö. főként az *Oratio ad Proceres* (1790), az *Oratio pro Leopoldo Rege* (1790) és a *Status Regni Hungariae* (1792) nyomtatásban is megjelent munkáit.

⁹ Érdekes ebből a szempontból Martinovicsnak a káté megírásakor is használt álneve: Démocrite la Montagne. Hogy franciás hangzású nevet választott, ebben az időben egymagában is bizonyos állásfoglalást jelentett, azonkívül, hogy tanúsítja az akkori magyar értelmiség érdeklődését az iránt, ami Franciaországból jött. De ez a név egyben program is: Démocritos, az ókor görög filozófusa, a materializmus egyik előfutára volt; a „La Montagne“ pedig nyílt utalás a Konvent „Hegy-pártjára“, a jakobinusokra.

¹⁰ Későbbi kiadásai *La loi naturelle ou principes physiques de la morale* címen jelentek meg. Volney hatására ld. Eckhardt S., *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., é. n. 98. l.

hatását felismerhetjük, Collot d'Herbois forradalmi almanachja,¹¹ amelyben népszerű formában ismerteti a francia forradalom eseményeit és vívmányait. Megtaláljuk továbbá Rabaut-Saint-Étienne kis munkájának hatását: *Précis de l'histoire de la Révolution française*.¹² Mindkét munkáról tudjuk, hogy Magyarországon is népszerűségnek örvendett.

A káté szövegének közlésekor az általános befolyáson túlméno hatásokra és egyezésekre, ahol csak tehetjük, jegyzetben rámutattunk.

A káté ráánkmaradt példányainak lelőhelyei az alábbiak: Szentmarjay Ferenc fordításának egykorú másolata: Országos Levéltár, Vertrauliche Akten 49. fasc. — Laczkovics János által fordított és leírt magyar változata: Wien, Staatsarchiv, Vertrauliche Akten 45. fasc., Prozess des Martinovics 4. sz. mellékl. — A káténak Martinovics által a vizsgálati fogságban írt. franciayelvű változata: u. ott, 3. sz. mellékl. Ugyanennek egykorú hivatalos másolata: Országos Levéltár, Vertr. 4. fasc. 763—770. fol. Somogyi János nádori ítélőmester által készített latin fordítása: u. ott 49. fasc. ad A. 3. csomag.

Laczkovics fordítását közölte Fraknói V., *Martinovics élete* c. 1921-ben megjelent munkája függelékében. Eltekintve attól, hogy közlésében lépten-nyomon olvasási hibákkal találkozunk, (pl. arányzás helyett: aranyzsák; v[ár]m[egyé]nek helyett: vannak; egyengeti helyett: gyengíti, stb.) — egyes szavakat, sőt félmondatokat elhagy, úgyhogy a szöveg több helyt teljesen értelmellenné válik. Ezenkívül közlése a VI. fejezet közepén minden megjegyzés nélkül megszakad, — s így többek közt a papokról szóló VII. fejezet teljesen kimarad. Tekintve, hogy Fraknói a Laczkovics által írt, általunk is használt teljes példányt használta, ez a kihagyás csak szándékos lehet. Ezt valószínűsíti Fraknói könyvének egész tendenciája is, amelyben a mozgalom egyházellenes vonásait igyekszik vagy eltussolni, vagy nevetségessé tenni. — A Fraknói által közölt szöveget, értelemzavaró olvasási és sajtóhibáival együtt, újra leközölte Barabás Tibor, *Martinovics élete*. (Bp. 1946) c. munkája végén.

Az alábbiakban Szentmarjay fordítását közöljük, amelyik most jelenik meg először nyomtatásban. A Laczkovics-féle fordítás (jelzése: *Laczkovics*) és Martinovics börtönben írt káté-variánsának (jelzése: *Martinovics*) eltéréseit, tárgyi vagy stílus-szempontról érdekesebb részeit jegyzetben hozzuk. Az eredetiben minden kérdés elé odaírt K., ill. minden felelet elé odaírt F., (Martinovics írásában: Q[uestion] és R[éponse]) betűket elhagytuk. A feleleteket nem kezdjük új bekezdéssel, hanem folytatólagosan írtuk. Viszont, hogy áttekinthetőbb legyen, a kérdéseket dült betűkkel szedettük. Közlésünk egyébként mindenben ragaszkodik az eredeti kéziratához.

Az Embernek és a Polgárnak oktató könyvetskéje

Első Szakasz

Az Emberről

Mi az Ember? — Egy eszes állat.

Mi az Ész? — Egy olly tehetőség, melly által az ember magának valami dolgokat képzelhet, azokról ítéletet hozhat és elmélkedhetik; az elmultakról meg emlékezhetik, a' jövendőket pedig meg sajdíthatja.

Bir-e még valamivel az Ember az eszén kívül? — Igen-is bir még egy olly alkotmányú testtel, mellynek fizikabéli ereje az Ész' ösztönének segítségére szolgál.

Mivé lesz vallyon az ember, ha esze utánn nem jár? — Egy ollyan állattá, mellynek külső képe embert mutat, de melly valóságban tsak egy barom.

¹¹ *Almanach du Père Gérard pour l'année 1792*. (Paris, 1792). Gérard atya, egy breton pap, a Konvent tagja, hazatér falujába és híveinek népszerű formában ismerteti a forradalom vívmányait. A magyar Helytartótanács ezt a munkát 1792 szeptemberében a tültött könyvek közé sorolta. (Országos Levéltár, Helytt. lt. Dep. Revisionis Librorum. 1793. fons. I. pos. 29.)

¹² Teljes címe: J. P. Rabaut-Saint-Étienne, *Précis de l'histoire de la Révolution française. Suivi de réflexions politiques sur les circonstances*. 1791-től kezdve több kiadása ismert, Magyarországon német fordítása is olvasott volt: *Taschenbuch der Franken...* Strassburg, 1792.

*Mit mond az Ész [az] embernek?*¹³ — Azt, hogy meg tartására és boldogságára ügyeljen.¹⁴

Mi kép viheti őt végehez? — Nem egyéb kép, hanem mind fizikabéli, mind morális szükségeire nézve elégséges munkálkodás által.¹⁵

Miképp tehet ő eleget ezen szükségeinek? — Azon eszközök által melyekre az ész őtet tanítja, úgy mint példának okáért egy mémelly ingó vagy ingatlan tulajdonnak megszerzése, a' kereskedés, a' kézi nap-munka, a' föld-mivé-
lés, a' Tudományok, a' mesterségek és a' házi művek által, 's a' t.

Mi szükséges arra, hogy az Embert az Ész mind ezen elő számlált eszközökre meg tanítsa? — Az, hogy az ész minden betegségtől mentő legyen.

Mellyek az észnek betegségei? — A' tudatlanság, és a' vak hit: ezen két morális betegségek a' tébolygást nemzik, mely a' szokás által az utánn az embernek szívének uralkodik, és végtére őtet barommá változtatja.¹⁶

Mit kell állítani a' tudatlanság és a' vak hit ellen? — A' vizsgálat és a' tapasztalást, melyekből a' világosodás ered.¹⁷

Melly maximája vallyon¹⁸ ezen boldogságunkra szolgáló eszközöknek? — Az, hogy az Ember szabaddá legyen, és hogy szabadságát az ész vezérelje.

Miben áll ez a szabadság? — Mind annak meg tehetőségében, a' mi meg tartásunkra nézve szükséges és Senkinek nem árt.¹⁹

Ki háborgatja az Embert szabadságának gyakorlásában? — A gonoszok.

De mit támadhatnak meg ezek főképen ak emberen a' végre, hogy szabadságát meg kortosítsák? — Két dolgot: életét és tulajdonát.

Mit jelent a' tulajdon? — Egy olly dolgot, mely másoknak ki zárásával egyedül az emberhez tartozik.

Hány féle a' tulajdon? — Két féle: az egyik *belső*, mellyel az ember születik, úgy mint az igazságról való gondolkodás és beszéd, vagy ennek bár melly módon való közölhetése. A' másik *külső*, mellyet szerez magának, mint egy némely földnek, mezőnek 's ruhának megszerzése.

Bir-e valaki az emberek között a' jussal, hogy egymást életétől, szabadságától, és tulajdonától meg foszssa? — 1-ször. Senki az emberek között, és semmiféle emberi hatalom maga hasonlóját nem büntetheti meg halállal, mivel az élet a' Természetnek ajándéka, mellyet tsak egyedül ez vehet vissza.²⁰ 2-szor. Valamint a' szabadságnak gyakorlása és egy némely tulajdonnak birtoka az embernek meg tartásából ered, és valamint ez az embernek leg ártatlanabb és leg szentebb ösztöne és leg természetesebb jussa, úgy szinte következik az, hogy senki az emberek között, és semmiféle emberi hatalom a' jussal nem bír, hogy egymást szabadságában és tulajdonában háborgassa. 3-szor. Az emberek szinte azon állati nemből lévén, egymásra nézve egyenlő

¹³ Ez a kérdés a Martinovics által írt francia példányban nincs meg, ahogy a következő három kérdés is hiányzik belőle. Innen kezdve a franciayelvű káté pontjai általános tartalmi egyezésem kívül csak itt-ott azonosíthatók a magyar káték pontjaival.

¹⁴ Volney, *La loi naturelle*... III. fejezet: „Développez-moi les principes de la loi naturelle par rapport à l'homme. Ils sont simples; ils se réduisent à un précepte fondamental et unique... C'est la conservation de soi-même...”

¹⁵ Laczkovics fordításában ezután a következő kérdés olvasható, amelyik Szentmarjay fordításából hiányzik: *Mellyek ezek a' Szükségek?* — Magát eledelemmel táplálni, ruházni, lakó helyt szerezni, talentomait gyakorolni — nagyobbítani, és kiékesíteni.

¹⁶ Volney, *i. h.*: „Comment nos sensations nous trompent-elles? — De deux manières: par ignorance, et par passion...”

¹⁷ Volney, *i. h.*: „L'instruction est donc une nécessité indispensable à l'existence de l'homme? — Oui, tellement indispensable que sans elle il est à chaque instant frappé et blessé par tous les êtres qui l'environnent... L'instruction de notre esprit et la modération de nos passions sont deux obligations, deux lois qui dérivent immédiatement de la première loi de la conservation.”

¹⁸ Nyilván másolási hiba, e helyett: vagyon.

¹⁹ Ez a kérdés Laczkovics fordításából hiányzik.

²⁰ Rousseau nem ilyen merev: „On n'a droit de faire mourir... que celui qu'on ne peut conserver — sans danger.” (*Du Contrat Social* II, Kv., V. fejez.)

jusokkal bírnak: mely közönséges egyenlőséget nekik saját boldogságoknak kedvéért szükség fenn tartani.²¹

Második szakasz.

A' Polgárról.

De mit tegyen az ember, ha a gonoszok ezen természetik' jusait meg tapodván, életét szabadságát és tulajdonát fenyegetik? — Akkor az szükség, hogy ezen jusait a' nyomtatás ellen való állásával fenn tartsa.²²

Ha az embernek ereje nem elégséges arra, hogy a' nyomogatásnak ellentálljon, mellyik eszközhöz kel ragaszkodnia? — Az illy esetben szükséges, hogy a' nyomorgó emberek mindnyájan egybe álljanak és 'egy jeles társaságbéli szövetséget magok közt kössenek, s' illy kép egy polgári társaságot formáljanak.²³

Mi [a] tzélja ezen Társaságnak? — Valamennyi tagjainak közönséges és különös bátorsága.²⁴

Mikép hivattnak a' polgári Társaságnak tagjai? — Polgárok; minden egyéb nevezet vagy Privilegium, mint Király, Gróf, Zászlós Ur (Báró), Nemes, Pap, 's a' t. törvénytelen és vétkes, mellyek tudni illik a' társaságbéli szerződést sullyosan meg sértik.

Miben áll ezen Társaságbéli szerződés? — Ez a' következő ki mondasban foglaltatik: Mi a' polgári társaságnak tagjai testi és értelembeili erőnkkel akarunk minden nyomat[ta]jtásainknak ellent állni, és egymásnak természeti

²¹ V. ö. *Du Contrat Social* I. Kv., IV. fejez. — Martinovicsnak a bíróság előtt az volt a törekvése, hogy kátéját általános filozófiai munkaként állítsa be, lehetőleg tompítva annak forradalmi részeit. Ezért kéziratában az általános jellegű részeket, így az első fejezetet is, erősen megnövelte, kibővítve azt olyan fejtegelésekkel, amelyek eredetileg nem voltak benne. Az egyéni tulajdon fajtáihoz kapcsolódó kérdésből kiindulva kéziratában így viszi tovább fejtegetését: *Par quel moyen peut-on mettre à l'abri du danger la vie et la propriété?* Par la sûreté suffisante. — *Mais où est-il ce danger dont il faut préserver la vie et la propriété?* Ce danger réside dans les passions des hommes. Il est vrai que l'homme instruit par ses lumières tend sans cesse vers les principes de la moralité, qui sont empreints dans son coeur; mais il est en même tems accablé par bien des passions, qui le portent à l'excès et au bouleversement de tous principes moraux. C'est ainsi, qu'il se détermine à invahir la propriété d'autrui et à menacer la vie de son semblable: tandis qu'il voudrait que la sienne ne soit nullement inquiétée. — *Y-a-t-il quelques moyens dont l'homme pourrait se procurer la sûreté?* Oui: l'homme a des forces morales, qui découlent de sa raison; et physiques, qui résident dans son corp. — *Comment s'appelle-t-il l'agression de la vie et de la propriété?* Elle s'appelle en un mot oppression. — *Que fait-il l'homme, quand elle a lieu?* La raison ordonne aux forces physiques de résister à l'oppression et de repousser les forces injustes par les forces fondées dans l'équité naturelle, et produites par le plus innocent instinct de la nature humaine. — *Que dit donc la raison à l'homme par rapport à sa vie et propriété?* Elle nous inculque cette maxime: l'homme si tu veux garantir ta vie et propriété, fais tout ce qui est utile à ta conservation, et qui ne nuit point à l'autrui. — *Comment appellés-vous cette maxime naturelle?* La liberté. Sans la liberté il n'y a point de salut pour l'homme; la dignité de l'homme et affaiblée de l'abrutissement, et il est mis au dessous de son rang. — *Quel nom donnés-vous à cette tendance naturelle pour conserver la vie, la propriété; pour avoir la sûreté et exercer la liberté?* Je l'appelle les droits naturels de l'homme.

²² Erre és a következőkre v. ö. *Du Contrat Social* I. Kv., VI. fejez.

²³ Volney, *l. h.*: *Mais toutes ces notions nécessaires a son existence et au développement de ses facultés, l'homme isolé peut-il se procurer?* — Non: il ne le peut qu'avec l'aide de ses semblables, qui vivent en société...

²⁴ Volney, *i. m.*, XI. fej.: *Qu'est-ce que la société?* — C'est toute réunion d'hommes vivant ensemble sous les clauses d'un contrat exprès ou tacite, qui a pour but leur commune conservation...

jusaiért, mint a' szabadságáért, a' tulajdonért, az életért és az Egyenlőségért kezesei lenni.²⁵

[Milyenek az Eszközök, melyek által ezen Eggyesülést, vagy-is Contractust fel-lehessen tartani? — Ezek a' Törvények, melyeket a' Bölcsesség fel-talál, 's-a' Szívnek egyenessége mutat.²⁶

Mit tézzen az tehát, a'mit Törvénynek neveznek? — Ez a' Népnek az ő közönséges és leg-főbb akarattya, mely által az Országnak, vagy-is úgy nevezett Statusnak Biztosságát igyekezik fenn tartani.²⁷

Kelletik-e valamennyi Polgároknak ezen Törvény-hozásnál jelen lenni? — Igen is vagy személyesen kinek kinek, vagy pedig a' magok Megyéjéből választott Küldöttek, vagy Kép viselők által.²⁸

De miért? — Mert mintt hogy a' Törvény hozásnak alkalmatosságával mind a' közönséges, mind pedig minden Eggyes személynek különös haszna forog-fenn, e' miatt szükség hogy a' Társaságnak minden Tagja jelen legyen a' Törvény hozásnál, és mivel másként-is az Emberek egyenlőek, s' hasonlóak a' Természeti Jussaikban, senkit tehát ebből kizárni a' Polgári Társaság Eggyesülésnek meg-sértése nélkül nem lehet.

Van-e valami, a'mi a' Népet ezen Törvény hozásban akadályozhatná? — Semmi sint, mertt a' Népnek a' Testi, és Elmébéli erejek leg-főbbek, ezek mind külső, mind belső akadályokat, melyek az egész Országot rendetlenségre, el-nyomatásra, vagy egész fel-bontásra siettetik, meg-győzhetik; és ezek éppen azok az erők, melyek a' Népnek az ő legfőbb hatalmát és fejedelemségét teszik.

Melyek a' Tulajdonai azon Polgári Társaságnak, a'hol a' Társasági Eggyesülés, vagy-is Contractus fel-tartatik? — A következők az ő Tulajdoni, t. i. a Gyökeres Törvényeknek egybeszedése, melyet Constitutióknak neveznek, és a'mely az Életét, Szabadságát, Tulajdon Vagyonyját és Egyenlőségét minden különös Polgárnak, és ismét közönségessen valamennyi Polgároknak egyetemben fen-tartják, a Kormányozat vagy-is a ki szolgáltató ügy viselő és Törvény székes hatalom.

Mi módon kelletik a' Társaságnak különféle hatalmának lenni? — A Constitutió el-készítetik, vagy Maga a' Nép, vagy az ő Nemzeti Öszve Gyűlésben küldött Kép viselői által, kiknek is ő határozatlan hatalmat ad-által; a' Törvény Szerző Testnek mindég lábon kell állani, hogy a' Constitutióban meghatározott értelem szeréntt hozzon Törvényeket; a'mely Törvény hozó Test hasonló képpen a Népnek Kép viselő Küldötyeiből vagyon öszve szerkeztetve. Végtére a' Kormányozat, vagy-is Igazgató hatalom fel-állitatik a'vegre, hogy a' Törvény hozó Test által hozott Törvényeket végre hajthassa, de ezen igazgató hatalom mindenkor a Törvény hozó Testnek hatalma alatt vagyon, 's Tőlle függ.

Kell-e a' Nép Fejedelemségében, és a' Kormányozatban valamely rend-tartásnak, 's-hatalom ki-gyakorlásnak lenni? — Igen-is a' Népnek Fejedelemsége gyakoroltatik: 1-ször az első Öszve Gyülekezetekben, vagy a' Népnek Kisseb részében, a'mely a' maga Kép viselőit Magának ki választva, és az

²⁵ A Szentmarjay-féle fordítás szövege másolatunkban itt a lap tetején megszakad, s másfél oldalnyi üresen hagyott hely után, a „Mikor lehet mondani...” kezdetű kérdéssel folytatódik. A közbeeső részt Laczkovics fordításából pótoltuk (szögletes zárójelben).

²⁶ *Du Contrat Social* II. kv., VI. fejez.: „Par le pacte social nous avons donné l'existence et la vie au corps politique: il s'agit maintenant de lui donner le mouvement et la volonté par la législation...” — Majd lejjebb: „Les lois ne sont proprement, que les conditions de l'association civil.” — *U. o.* III. Kv., XV. fejez.: „La loi n'étant que la déclaration de la volonté générale...”

²⁷ *U. o.* II. Kv., VI. fejez.: „... il ne faut plus demander à qui il appartient de faire des lois, puisqu'elles sont des actes de la volonté générale.”

²⁸ Erre és a következőkre v. ö. *Du Contrat Social* II. Kv. általában és a III. Kv., XV. fejez.

általok el-készített Constitutiót vagy jóvá hagyja, vagy pedig el-nem fogadja, 's másként dolgoztatta, 2-or a Választó Gyülekezetekben melyek a' hivatalokra léphető személyeket meg-nevezik, 3-or a Nemzeti Köz Gyülekezetekben melynek hatalma alá nagyon a' más két rendbéli Gyülekezet is vetve. A' Kormányozatnak szintt annyi Ministerei vagy-is Commissariusi vagynak, mintt a'hány Agazattya vagyon. Ennek hatalma alá vagynak vetve egy osztálynak, vármegyének az ő köz Tanátsai. Ezek fel-osztatódnak több közönségekre, 's-ezek ismét több szakaszokra. A Katonaság, az Ország Jövedelmeivel való Gazdálkodás, büntető Törvény, és igazság ki-szolgáltatása, Nemzeti Nevelés, Kereskedés, Tengeri Erősség és Kereskedés, Mesterségek üzése, 's-Tudományok 's-a'í. szintt annyi különös Agazattyai a' Kormányzatnak, melyeket különös ki-ügyelő hatalmok által kelletik viseltetni és végre hajtatni.²⁹

Vagyon-e valamely különös ki-különböztetés a' Polgári Társaságban? — Csak a' hivatalokban 's Tisztségekben lévő Tagoknak engedtetik valamely Felsőbbség, merit ők a Törvénynek nevében parantsolnak; ugyan e' miatt valamennyi a' köz akarattal rendelt hivatalokat különös meg-betsüléssel kelletik tisztelni.

Milyen tulajdonságainak kelletik az olyan Polgárnak lenni, a'ki valamely Hivatalra akar lépni? — Szükség: hogy Tökélletes, értelmes, 's-Talentumos Ember legyen, merit egy a' másik nélkül elégtelen. Egy értelmes, 's-praktikás Gaz Ember szintt olly veszedelmes rosszasága által, mintt egy esztelen tökéletes az ő ostobaságával.]

Mikor³⁰ lehet mondani azt, hogy a 'polgári társaság ama' céljának meg felel, melly az ember' természeti jussainak bátorsága?³¹ — Midőn az három morális személyek, melyekből áll, egymás közt kezét fognak, úgy, hogy az országglás a' Statuson (az álladalmon) csak az hatalom szerint munkálkodjon, mellyet a' fejedelemtől nyert. Akkor a' polgári társaság a' principiumoknak egy olly egyarányuságával díszeskedik, melly a' politika béli testnek szép rendjét, harmoniáját, és épségét szüli. A' fejedelem a Státusnak Istensége, az Országglás ennek szolgálja, és a Polgárok, a' törvénynek engedelmeskedvén, szeretett gyermekei.

Ha tehát a' Státushoz másféle morális személyek nem illenek, mi félék azok, mellyek a' polgári társaságokban mái nap' pözögnek? — Ezek mind olly fattyu-állatok, mind olly tündérek és a' polgári társaságnak mind olly ostorai, mellyek szüntelenül annak megrontására agyarkodnak, a'mit a politika, a' természetnek leánya jól alkotott.

Harmadik szakasz

A' rab-szolgaságról³²

Mi a' rab-szolga? — Egy olly ember, kinek akaratja urától függ.

Miképp hivatnak a' rab-szolgák a' deszpotizáló országglásokban? — A' gyalázatos jobbjágó névvel.

Miben állanak a' deszpotizáló országglások? — A' nép fejedelmi hatalmának uzurpálásában.

²⁹ Az ebben a kérdésben frottakra v. ö. *Du Contrat Social* III. Kv. ált. (A Martinovics-tól írt francia szöveg kifejezései teljesen megegyeznek Rousseau terminológiájával.) De a francia forradalom által megvalósított intézmények is éreztetik hatásukat a pontok megfogalmazásában, V. ö. Rabaut St. Étienne, *i. m.*

³⁰ Innentől kezdve ismét a Szentmarjay-féle fordítás.

³¹ Ez a kérdés és a hozzá tartozó felelet mind Laczkovics fordításából, mind Martinovics francia szövegéből hiányzik.

³² Ez a kérdés mind Laczkovicsnál, mind Martinovicsnál hiányzik.

³³ *Laczkovics*: A' martalékságról. (A következőkben is rabszolga helyett mindenütt martalékot használ.) — *Martinovics*: De l'Esclavage.

Miről gondolkozik minden nap' a polgár? — Az erköltsről, a' hazának szeretetéről, a' munkálkodásról, a' bátorságról, vagy halálról.³²

Mikép usurpáltatik a fejedelmi hatalom? — Ha egy ember vagy többen a' polgári társaságnak fő hatalmát magoknak tulajdonítják; ezt az első esetben Monarchiának, a' másodikban pedig Aristokrátiának nevezzük.

Mi ezen országlásoknak természete? — Az hogy tirannizáló mind a' kettő. Midőn tudni illik egyetlen ember, kit Királynak vagy Császárnak hívunk, vagy némely familiáknak kis száma a' végtelen nép-testnek életével és tulajdonival kényők szerént bánnak.

Mellyik ezen országlásoknak első vissza élése? — Az, hogy a' nép csak egyedül a' királyoknak és az arisztokratáknak boldogságára dolgozik, maga pedig a' nyomoruság alatt nyög.

Mikép élnek vissza a' néppel a' királyok és arisztokraták az háboruban? — Minek utánna ezek saját haszon tekintetéből háborút mondtak, a' népnek azt parancsolják, hogy egy olyan ellenségre menjen, kit az ő kevélységök és hit-szegésök néki szerze; a' nép az után azzal kéntelen, hogy ezen igazságtalan háborúnak viselésére minden eszközeiket adjon, mint: pénzt, eledelt és fegyvert, mivel a' népek közt az háborúnak helye nints.

Mi [a] vége ezen háborúknak? — Az, hogy a' nép az háborúknak mészárló székében el veszzen, melyet, mint a' vérszomjuzó latrok' dühösségének pályáit tekintenek, és kiknek viselt tetteit az alacsonyosság zoldjában lévő Poéiák minden időben énekelvén, a' cifra szavaknak fátyola alatt az olly iszonyu dolgoknak babonáját el hintették, melyek az emberi észnek gyalázatjára válnak. Ezen természet ellen való öldökléseknek az a' vége, hogy a' nép vagyonaiból ki pusztuljon, hogy taksái és adói az usurpátoroknak adósságai-val egyetemben meg nevedjenek, és végre, hogy azok annyival hatalmasabbakká és tirannizálóbakká legyenek, mennyivel jobban meg gyengülve van a' nép a' fellýül említett adózások által.³⁴

Meg kérdeztetnek-e a' jobbágyok az említett országlásokban, mikor adóik még megnagyobbítottak? — Soha sem! a' jobbágyok valóságos rab-szolgák lévén, az az akaratjokat ki jelenteni nem mervén, azzal kéntelenek, hogy usurpatoriknak kénye szerént adójokat fizessék, bár melly sullyosak is.

Van-e valami külömbbség a' szarvas marháék és a' rab-szolgák közt, tartásokra nézve? — Egy csep sints! Valamint a' gazda az ekét vonó marháit maga előtt kénye szerént hajtja, szinte úgy bánnak a' királyok és arisztokraták jobbágyaikkal vagy rab-szolgáikkal, a'mint t. i. nékik teceik.

De a' királyok és arisztokraták jobbágyaikat az ollyan szükségnek alkalmazásával meg segítik, melly éhséget okozna? — Igen is, és szinte illy kép tselekszik a' Szarvas baromnak gazdája, ki azokat táplálja, de mind a' ketten ezt csak azon okra nézve cselekszik, hogy azokat a' jövendő munkára tartsák meg, melly az ő gazdagságait meg nagyobbítandja.

Negyedik szakasz

A' Fel-zendülésről³⁵

El veszti-e jussait a' rab-szolga? — Tellyességgel nem. Az embernek jussai semmi féle módon nem törölődnek el, a' míg az ember él mind addig arra jussa van, hogy életét, szabadságát, tulajdonát és egyenlőségét fenn tartsa.³⁶

Mitsoda erőszakot vesz az embernek jussain a' tirannus? — A' tirannusnak erőszaka miatt az embernek természeti jussai meg némulhatnak ugyan, de mihelyt ez egy jó alkalmazatosságot talál arra, hogy rabságának lántzait öszve törje, azonnal a' felzendülésre köteles.

³⁴ V. ö. Rabaut de St. Étienne, i. m. Réflexions politiques sur les circonstances, XXXI—XXXII. sz.

³⁵ Martinovics: De l'insurrection, — Laczkovics is Fel-zendülésnek fordítja.

³⁶ V. ö. Du Contrat Social, I. Kv., III. és IV. fejez.

Mit jelent a' felzúdulés? — Nem egyebet, hanem a nemzeti erőnek a' tiranusok ellen való ki kelését: ez a' rabságnak végső üdeje és a' szabadságnak hajnala.

Mi kép formálódik a' köz fel zúdulés? — A' jobbágyok rabságoknak igáját többé nem tűrhethvén, előbb magok közt a' közönséges vélekedést az embernek természeti jussairól az írások és a' társalkodások, vagy öszve szövetezősek által állapítsák meg. Az utánn pedig azok, kik több talentommal birnak, és kiknek szívét polgár-társaiknak boldogtalanságaira a' világitó Filozófia meg nyitotta, a' királyoknak és arisztokratáknak vétkeit ki fejtvén és elő adván, a' néphez fel kiáltanak: Fegyvert fogjunk polgárok!! esküdjünk meg a' szabadságra, vagy a' halálra.

Mit kell tselekedni a' népnek a' fel zúdulés' üdejében? — A' répnak egy része fegyvert fogjon; a' rab katonák magokat polgár barátikhoz tsatolandják, a' másik pedig a' fel zúdulésnek fenn tartására szükséges munkáját folytassa. A' nép válasszon azonnal küldötteket a' nemzeti alkotó gyűlésre, melly a' tiranusokat és az ő zoldosait meg büntesse, és végre a' tirannizáló országglásnak minden vétkeit el törölje.

Van-e Európának valamennyi Státusaiban elegendő ök a Fel zúdulésre? — Igen-is sok van mindenütt, kivévn Francia országot, és Helvéciának némelly Kantonit, miyel valamennyi Státusokat egy némelly familiák különös haszonkéntetők szerént kormányozzák, a' nép pedig minden természeti jussaitól meg fosztva lévén, a' feudális szisztémának igája alatt nyög, kinek a' nyomorúságon és az alacsonyágon kívül más öröksége nintsen.

Elégséges-e a nemzeti erő a' fel zúdulésnek fenn tartására, és a' szabadságnak vissza nyerésére? — Igen-is. Az egy principium a' politikában: hogy mindenik nemzet szabaddá lehet azonnal, mihelytt azt akarja. Az olyan tiránusz, kit egy Nemzet el hagy, semmiségébe vissza dül, és a' nemzeti test őtet könnyen el tiporja.

Mitsoda eszközök által kell vezérelni a' fel zúdulést? — Az erőnek és talentomoknak hathatósága, és az erkölcs által.

Mit szükség tenni a' tirannuszokkal és haza-áruulókkal? — Hogy valamennyen [!] a szabad nemzetnek javáért meg haljanak.³⁷

Mi féle országglást kell fel állítani a' fel zúdulés utánn? — Nem mást, hanem olly Demokratia béli Resz-publikát, melly a' fel zúdulésnek céljáért, t. i. az Ember' természeti jussainak meg állapításáért kezeskedjen.

Miben különbözik egy fel világosodott nemzet más meg romlottól a' fel zúdulésnek üdejekor? — Abban, hogy az első szabad kény szerént való országglását meg változtatja, és szabadságát meg szerzi, a' nélkül, hogy vért ontson, a' másik pedig e' célra nem más kép, hanem egy háború, gyilkosságok, halállal való büntetések, és anarchia, vagy-is egy tökéletes meg feslettség által érhet fel: ez kebelében előbb olly zavart okoz, mellyből az utánn a' jó rend, és a' szabadság születnek.

Kik nyomják az emberi nemzetet olly annyira, hogy a' felzúdulés szükséges legyen? — A privilegiumos Rendek, úgy mint a' Királyak [!], a' Nemesség és a' Papok. A Filozófia és az emberiség ezeket, mint az emberi nemzetnek hármas ostorát tekénti.

³⁷ Martinovics ezt a fejezetét is erősen lerövidítette. Az eddigi kérdések hiányoznak nála, s a forradalom alatti magatartásáról szóló kérdéseket is erősen enyhítette: *Pendant l'insurrection quelle marche doit-il suivre le peuple?* — La marche de la sagesse et de la modération; il ne doit punir que les traîtres à la patrie, et organiser la forme représentative démocratique.

Ötödik szakasz

A' Királyról

Mit jelent a' Király? — Ez egy olly embert jelent, ki a' néppel³⁹ és ennek javaival kénye szerént bánik, és magának azt tulajdonítja, hogy az Embereket meg vásárolhatja, vagy el adhatja, tartományait el tserélheti, a' bünösöknek meg kegyelmezhet, és azokat meg büntetheti, a' kik véle szembe szálani merészlenek.

Melly az eredete? — Minden társaság magát eleinten demokratiásan kormányozta, de nem sokára annak polgári között egy ollyan találkozott, ki azokat kevélységével, és hadi vitézségével fellyül múltván a' háborúban a' nemzetnek vezére vólt, és kit mint győzedelmes hódítót az utánn a' tudatlanság bálványozott, melly akkor uralkoda. Illy kép engedte oda néki a' nemzet a' fő hatalmat, mellyel ő az utánn vissza élt, és a' szabad embereket rab-szolgákká változtatván, magát a' meg vakultt népnek nyomoruságával imádatta.

De azt mondják, hogy a' Király hatalmát az Istentől veszi? — Ez egy olly hazugság, mellyet a' Királyak [!] a' Setétségnek századiban hasznokra fordítottak vólt, hogy az által félelmesebbekké lévén, önnön tekinteteket az úgy nevezett isteni harag által jobban meg erősítsék.

Van-e jussa arra a' nemzetnek, hogy királyát le tegye? — A' nemzet nem tsak a' jussal bir, hogy a' királyságot el törölje, de még ezt szinte tselekednie kell, ha azt akarja, hogy szabadon és leg szentségesebb jussaival éljen.

De talán ezen fenytékre tsak akkor van szükség, ha a' királyok rosszak és tirannizálók, nem pediglen mikor jók, böltsek és igazságosok? — Minden esetben; ha a' király rossz, a' királyság vétékké lesz, melly annak olly eszközöket nyujt, hogy népét tirannizálja. Ha pedig jó a' király, a' királyi szisztéma, melly természetéből vétkes, mérgét a' minisztereknek kezeiből önti ki. Az első esetben a' nép a' király és a' királyi szisztéma által nyomatik; másodikban pedig a' királyi szisztéma és a' miniszterek által.

Mi féle tulajdonságokkal kellene birni az ollyan királynak, ki arra elég-séges vólna, hogy népét bődöggá tegye? — Az illyen királynak a' böltéséggel és erköltsel olly mértékben birni kellene, a' millyen nagyságú a' népnek véghetetlen teste, mivel mindenik polgár bődögságát királyának munkálkodásától várja.

Lehetséges-e illyen tulajdonságu király? — A' természet egy ollyan véghetetlen böltéségű és ollyan nagy erköltsű embert soha nem teremt, ki egy egész népnek bődögságát munkálkodhatná. Mindenik király vagy udvarnoki által meg tsalódik, vagy maga álnokságából, avagy ostobaságából tsal.

Tartós lehet-e a' jó, mellyet a' király némellykor az igazságnak vak ösztönéből szerez? — Soha sem! Mivel ha a' jó király történetből meg hal, a' mi jót tett, az közönségesen véle egygyütt el tűnik, és a' következőnek akaratossága mindent meg változtat. Emlékezz meg a' köz mondásról: Novus rex, nova lex; Uj király, uj örvény.

Mi féle eszközökkel nyomják a' királyok népeiket? — Több félékkel: im ezek a' főbbek: u. m. kevélységökkel, pompájokkal, lukszusokkal, a' lelki esméretöknek rontó meg vásárlásával, a' meg hódításra való indulatoskodásokkal, különös haszon-tekéntetökkel, és végtére a' népnek tudatlanságával.

Miben áll a' királyoknak kevélysége? — Abban, hogy magokat a' népek előtt el rejtik. Palotáikban be fészkelödvén a' néptől mesze tartják magokat, melly őket táplálja. Az audienciákat felette sok ceremóniákkal adván, a' kérőknek azt parantsolják, hogy trónusok előtt térdeiket meg hajtsák, és a' népre nézve tartozó igazságnak ki szolgáltatását kegyelemnek hívják. Végtére valamennyi jobbágyok azzal kénytelenek, hogy kéréseikben a' következő alacsony szókkal írják alá magókat: Ó Felségének leg alázasabb és leg engedel-

³⁹ Laczkovics: Nemzettel.

mesebb szolgálai és vasallusai, mely sokszor a' leg kevélyebb leg gonoszabb és leg ostobább Felsőség.

Milyen a' Királynak pompája? — Véghetetlen és felette költséges. Arra, hogy erről meg győződünk, tsak egy Császárnak, vagy Magyar Királynak meg koronázását, az előbbeni rab Francia ország' Delfinusának³⁹ házasságát, a' Spanyol királynak tronusra ülését, a' Lengyel királynak és Pápanak installatióját láttatni szükséges volna. Mind ezen pompáskodások a' népnek költségén történnek, mely a' nyomoruságban nyög. És ez által akarják a' királyok azt a gyenge elméjű emberekkel el hitetni, hogy ők az emberi nemnél fellyebb való állatok.

Milyen az ő luxusok? — Ennek semmi határa nints. Lássd palotáiknak, kertjeiknek, vadász erdeiknek, test-őrzőiknek, ingó jószágaiknak, arany és ezüst asztali készületjeiknek, drága köveiknek, köntöseiknek, kamarásaiknak, udvari aszszonyaiknak, kurvaiknak, kupplereiknek és kupplernéiknek, nagy parókás minisztereiknek, lovaiknak, Operistáiknak, komédiásaiknak, lovász-mestereiknek, palotáisaiknak, penzionáriusaiuknak véghetetlenségét és számtalan seregcit, mind annyi zoldos drabantjait, kik kevélységöknek és tirannizáló gonoszságoknak szolgálatjára készek. És mind ezek mégis az ő luxusoknak nem elégségesek, mellyel a' világ előtt tekénteteskedni akarnak.

Mi képen vásárolják meg a' királyok a' lelki esméreteket? — A' népnek egész kintse kezeikben lévén, ők azzal kényök szerént vissza élnek. Az ilyen fő vissza élés a' lelki esméreteknak meg vásárlása! A követek nem egyebek lévén privilégiumos kémeknél, számtalan pénzt nyernek a' végre, hogy külső udvaroknak minisztereit meg vásárolják. A' kémlelés nekik milliomokba kerül. Az el árulást meg fizetvén az el árulót meg büntetik. Ők az alacsonyokokra ösztönt adnak, és még-is magokat úgy tettetik, mintha egyedül a jó erkölcsű embereket bötsülnék. A' nagyra vágyó embereket udvarokhoz pénzzel és tisztségekkel hódítják, a gyenge lelkieket pedig heába való titulusokkal. Illy kép a' népnek jó erkölcsét meg rontják, és az egész nemzetnek feslettségét okozzák.

Mi féle következése van a' meg hódításokra való indulatoskodásoknak? — A' királyok háborút mondanak és kezdenek a'végre, hogy egy némelly tartományokat meg hódíthassanak. a'minek vége az, hogy a' köz kints el tékozolódik, a' városok meg néptelenednek, a' mezők és földek el tiportatnak, egy szóval a népnek nyomorusága meg nagyobbodik.

Mi kép gazdálkodnak ők a' köz kintssel? — Az ő gazdálkodások a' világon leg roszzabb: a' királyok mindnyájan tele vagynak adósságakkal, a' taksák, az adók és mindenféle monopoliomok, mellyeket úznak adósságaik' interesseinek meg fizetésére tsak-nem elégtelenek. A kints-tartók ezen szörnyű tékozlásaikat nem egyéb kép' fedezhetik el egy kevés üdőre, hanem azzal a' mesterséggel, hogy külömbb féle alkalmatosan el palástolt szines okok alatt az adókat meg szaporítják. Angliában a' kiadások békeségnek üdejében minden esztendőbeli jövedelmeket 11 millió Sterlinggel fellyül haladják. Ausztriában pedig 30 millió forintokkal.

Mit kell tehát tselekedni a népnek, hogy a' bankeruttát el kerülje? — Azt, a'mit Francia ország tselekedett, t. i. el kell törteni a' királyságot, egy demokrátiás Reszpublikát fel állítani, az adósságokat egy nemzeti gazdálkodás által meg fizetni, és a tirannuszokat zoldosaikkal egyetemben meg büntetni.

Mi okra nézve tartják fenn a' királyok a' tudatlanságot? — Mivel Szisztomájok leg vétkesebb lévén, szükség, hogy azt a' tudatlanságnak éjszakájával el borítsák. A' meg vizsgálás és világosság ál-oreájokat fel fedeznék, és a' népnek sorsát meg jobbítanák. Ezen okra nézve tehát ezeket lelkekben gyüldölik.

Mit okoz vallyon a' királyoknak ezen magok viselése a' népnek Charakterében? — Azt, hogy valamin az emberek a' tudatlanságban és erköltstelenségben születnek, úgy szinte királyaiknak minden hibái azokra ragadnak, és a

³⁹ dauphin.

gazdagok az ő kevélységöket, pompájokat, luxusokat és minden büntetést érdemlő mértéktelenségöket követik. Illy kép' a' Jobbágyaknak lelke alávalóvá, el adóvá, csúszóvá és egészen meg romlottá lesz. A' népnek nyomorúsága miatt temérdek tolvajok és gyilkosok támadnak, kik pusztítanak, ölnek, és így azután a' békeséges polgároknak tulajdonira nézve bátorságok nincsen. Regis ad exemplum totus componitur orbis. A'milyen példát ad a király, olyan a világ.

Mikép lehet az, hogy a' Francia országi revolúcióban annyi sok hazatérő voltak? — A' Francia monárkiának nyomó szisztémája, és a' Franciáknak természeti elméssége sok olly nagy és meg világosodott embereket szültek, kik polgár társaikba a' szabadságot lehelték, de kik egyszersmind előbbeni ország-lásoknak hibáitól meg romolva voltak. Ezen okra nézve sokan közzülök nagy és jó törvény-szerzők, de sokan nagy gaz-emberek-is valának, kik mái nap a' nemzet által meg büntetettvén mind a Guillotina alatt el vesznek. Olly igaz az, hogy a' királyság miatt a' demokratia béli ország-lásnak az első nemzésben való meg állapítása csak nem lehetetlen. A jó törvények kemények, mellyeket azért a' meg rontott lelkek el nem tűrhetnek.

Mondd ki tehát a' királynak létele felől való ítéletedet? — A' jó király egy ollyan sullyos és heába való teher, ki népének véres verejtékét emészti, és azt vég kép' a' nyomorúságra hozza. Egy rossz király pedig valamennyi tökéletlenségnek kútfeje, mellyek egy monarkiában el követődnek.⁴⁰

Hatodik szakasz

A' Nemességről

Mi a' nemesség? — Ez egy olly embereknek neme, melly a' Társaságnak több szent kötelességeitől mentt, és melly azt véli, hogy a' nép' sokaságánál fellyebb való, és a' többi polgároknál jobb és nemesebb. Szinte ezen okra nézve a' tiszteletre méltó népnek teste előtte csak egy köz gyülevész nép, bitang és paraszt emberek.

Melly ennek eredete? — A' nemességnek eredete szinte az, melly a' királyoké. Az első hódítók királyokká lévén, bajtársaik közzül egy némelylek tőlök bizonyos szabadságakat nyertek, mellyek által ezek a' Társaságnak több szent kötelességeitől meg mentődnek. És valamint a' régi világ abban a' velededésben volt, hogy az egy nagy érdem volna, ha valaki vitézi módon embereket ölni tud, úgy szinte eleintén csak a' katonák lehettek nemesekké. Mái nap' pedig már egy uzsorás kereskedő, pénzváltó, gazdag zidó, alkalmatos kém, pénz-ser főző, és egy császár-királyi és Apostoli Kuppler-is azzá lehet.

Mi jussal nevezetik a' nemesség az emberi nemzet' ostorának? — Mivel, a'mit egyáltaljában a' királyok vétkes tselekedeteik által véghez nem vihetnek, azt a' nemesek különös sanyargatások által be fejezik, mellyet jobbágyikon űznek.

Millyen hatalma van a Nemességnek jobbágyi felett? — Ez jobbágyit és jószágit mint el válthatatlan tulajdonát tekénti, és sokszor hatalmát annyira viszi, hogy még jobbágyainak életét-is meg sérti. Im' ebben áll a' gyalázatos feudalis sziszthema.

⁴⁰ Martinovicnál a királyok működését jellemző egész rész hiányzik. Helyette mindössze a köv. két kérdés található: *Est-il possible qu'un roi soit suffisant à gouverner les peuples?* — Les meilleurs et les plus sages rois ont commis des fautes dans leur gouvernement. Et comme les vertus et la sagesse d'un roi devraient être étendues en raison de l'immense population de ses États; Ce qui est impossible, il s'ensuit qu'un homme n'est jamais capable de gouverner les peuples.

Mais ils ont des ministres et des conseillers pour être soulagés dans le fardeau du gouvernement? — En ce cas, ce ne sont point les rois qui gouvernent, et il vaudrait mieux rendre les rênes du gouvernement au peuple.

Milyen sanyargatásokat szenvednek a' jobbágyak [!] a' nemeseiktől? — A' jobbágyak, kiket ők parazitáknak neveznek azzal kénytelenek, hogy saját dolgaikat Uroknak kénye szerént félbe szakaszszák, és ennek dolgozni menjenek, szinte ezen parasztoznak békességesen el kell tünni, hogy adóik és Taxáik meg szaporodjanak. Egy némelly tartományokban ezen szegény áldozatoknak még annyi jussok sints, hogy Urok ellen panaszkodjanak, és így tsak az a' szomorú választások marad, hogy éhen meg haljanak vagy tirannizáló Urokat meg öljék az utánn pedig mint gonosz tévők fel akasztassanak.

Milyen a' nemességnek nevelése? — Leg rosszabb a' világon. Ez két rendre ágazik-el, t. i. a' fő és al-nemesekre. A' fő nemesek mindnyája közt leg tudatlanabbak, ők egy mást te-ezik, 's nem egyébről beszélnek, hanem a' lovak-rui, az istálóról, a' vadászatról, a' kurvákról, a' tékozlásról, és minden féle nemű bujaságokról, melyeket el követnek. Az al-nemeseket gyűlölik. Parasztokról pedig tsak mint barmokról beszélnek. ők mindnyájan tele vannak adósságakkal, és házasodni-is szoktak, de az házasságnak kötelességeitől irtóznak. Az Heroegnék, Grófnék, 's a' t. frizéreiket, inasaikat szeretik; ezeknek férjei pedig komédiásnékkal és kurvákkal szerelmeskednek, vagy a' szegény és ártatlan leánykáknak meg ejtésökben kedvöket keresik, kiket a' pénz-szomjuságtól és erköltstelenségtől a' lelki esméretnek és a' természetnek kiáltásai ellen átközt pénzökkel meg vásárolnak. — Az al-nemesség tehetetlen lévén egyetlen nevéen kívül egyebet nem bír, a'mivel kevélykedjen, és a' népnek sanyargatására tsak akarátja van; de ez nem olly tudatlan.

Mikép vagynak a' királyok és nemesek egy más közt? — Minden századnak hистóriája azt bizonyítja, hogy a' királyak és a' nemesség egymás közt mindenkor leg véresebb háborukat viseltek, és egy mást a' leg kevélyebb vetelkedés által üldözték. Ha a' királyak vóltak győzedelmesek, a' nemesség rab-ságra jutott; ellenben ha ezek győztek, a' királyoknak szabad hatalma vagy bizonyos korlátok közzé szorítottatott öszve, vagy egészen el törülletett, és ezen második esetben az arisztokratia-béli uralkodásnak helye vólt. Az a' népre nézve egy szomorú játék vala, ki már a' királyakért, már pedig az arisztokratákért verekedett, de a' végre mindenkor, hogy nyomorogjon.

Mi féle sorssal bír a' nemesség egy szabad király alatt? — A' királyak egyedül urak, a' nemesek az udvarnak rab-szolgái, a' nép pedig olyan, mint egy barom-sereg, melly a' királyakat, és azoknak rab-szolgáit hízlalja.

Mikép bánik egy szabad király a' Nemeseikkel? — A' Királyak azt a' Nemeseknek meg engedik, hogy udvarokhoz járuljanak, és hogy mindenféle pántlikákat, mesterséges tsillagakat, arany és ezüst kultsokat hordozzanak, a' sok féle Titulusokat tőlök nem szánják, úgy mint Ekszcenciás, Nagy méltóságú, Nagyságos, Tekéntetes 's a't. Az első polgári és katona béli pólcokat a' fő nemesség közönségesen nyeri meg, mivel ez leg tudatlanabb, leg meg romlottabb, és leg kevélyebb lévén, a' királyakhoz leg hasonlóbb és leg közelebb.⁴¹

Hetedik szakasz .

A' Papokról

Mit jelent a' pap? — Egy olly embert, a'ki magának azt tulajdonítja, hogy ő egy határtalan hatalommal bír lelkünk felett, mellyet tellyességgel nem esmér, és hogy ő az Isten akarátjának magyarázója.

⁴¹ *Martinovics:* mindezeket a jellemzéseket teljesen elhagyja, s két kérdésben csak annak megállapítására szorítkozik, hogy: . . . La noblesse est partagée en deux classes: la première constitue la haute, la seconde la basse noblesse. La première entoure pour la plus part les rois, et éloigne les sujets de leur maître; elle est la plus orgueilleuse et hautive; la basse noblesse n'a de quoi se pavaner, si non de son seul nom. — *Quelle noblesse est la plus nuisible à la société?* — Celle qui refuse de payer les taxes et les contributions, ou en un mot, qui ne veut guère porter le fardeau commun de l'État.

Meg mutathatta-e valaha ama' biztos levelét, melly által lelkünkön és lelki esmérőnkön való hatalmát meg bizonyítaná? — Soha-sem. A' Braminusok, a' Lámák a' Kalifák, és a' Pápák a' világnak többi papjaival együtt, mind egyik maga' módja-szerént tsalták a' világot, a'végre, hogy a' tudatlan népet meg szédítsék, és lábok alá vessék. — Im ez historiójoknak rövid foglalatlja, mellynek a' föld szomorú játzó piarca volt.

Milyen volt céljok az ilyen hatalomnak fel állításában? — Az uralkodásnak meg nyerése, és az örökös rabságnak fenn tartása. Ezen gyalázatos fő papok, látván, hogy az emberek jobban engedelmeskednek, ha az örökké való tűzzel, mint ha tsak a' világi büntetésekkel meg fenyegetődnek, azonnal egy úgy nevezett Szent társasága [!], vagy-is Anya-szent egyházat fel állítottak, hol' a kérdés többé nem a' társaságbéli szerződésnek fenn tartásáról vala, hanem egy olyan vak és komor engedelmességről, melly az utánn a' királyakon és népeken való birodalmoknak talp-kő gyanánt szolgált.

De fel jutottak-e vallyon a' papok ezen határozatlan birodalomra? — Igen-is, a' pap mindenütt babonájával és szenteskedésével az országokat kormányozza a' boszszuló Istennek nevébe. A' pap minden üdőben az atyát fia-ellen, az egyik vallást a' másik ellen fel lázította, a' polgári hadaknak, a' kereszt-háboruknak fáklyáját meg gyújtotta, és mind ezek pedig a' másikkak által hatalmát ki terjesztette. Az el multt századokban magok a' királyak meg hajtották előttök magokat, és egy általjában semmi féle olyan véteknak és gonoszságnak neme nintsen a' földön, mellyet a' papok el nem követtek volna: kik úgy tettévn magokat, mintha tsak a' menny-országgra vágyódnának, magokat azonban itten minden dolgokba avatták. Az első papok többnyire Istentagadók voltak.

Van-e egy némelly eszköz az hármaz ostornak ki irtására? — Igen-is vagyon, tudni illik a' vizsgálás és a' fel világosodás, mellyek a' királyak, nemesek és papok ellen való szent fel-zendülést szürendik.⁴²

KOMLÓS ALADÁR:

VAJDA JÁNOS NYILT LEVELE KEMÉNY ZSIGMONDHOZ

(Adalékok Vajda ismeretlen éveihöz.)

Vajda Jánosnak egy valószínűleg 1872-ből való névtelen önbíráta (mely Nagy Miklósnak, a Vasárnapi Ujság egykori szerkesztőjének hagyatékából került elő) beszél arról a meghasonlásról, „mely költői pályájának délpontján, ha nem kezdetén, irodalmunk nagy kárára megakasztá” s „melynek következtében Vajda János előbb a költői, később a politikai hírlapirodalom teréből visszalépett s immár közel egy évtizeden át névtelen, hálátlan működésben keresi léte feltételeinek eszközeit”.¹

Ha életrajzaiban közelebbi felvilágosítást keresünk e meghasonlásról, megakasztásról, közel egy évtizede tartó visszavonulásról, azt megelőző „erőszakos összeütközésekről”, semmit sem találunk bennök, Vajda János első, maga a költő által ellenőrzött s minden későbbi Vajda-tanulmány ősforrásául szolgáló monográfiája, Kerekes György hallgat a dologról, s így hallgat Bródy Mihály és Rubinyi Mózes azon alapuló könyve is. Szinnyei életrajz-gyűjteménye meg éppen, mint látni fogjuk, tévesen azt írja: „1864-ben kezdődött betegeskedése miatt mintegy három évig teljesen visszavonult az irodalmi munkásságtól.” De átugorja a kérdéses időt Vajda első életrajzi vázolata is, amely a Vasárnapi Ujságban 1872-ben felismerhetőleg a költő tollából jelent meg.

Pedig ha közelebből szemügyre vesszük Vajda irodalmi működését, ez valóban feltűnő bizonyítékokkal szolgál az önbírálat idézett megállapításaihoz. Míg ugyanis Vajda-

⁴² Martinovics kézírata csak általában szól a papokról, s az utolsó kérdés teljesen hiányzik nála.

¹ Összes művei, 1734, 1.